

Godsspekulanter i det nordvestjyske med fokus på P.A. Høegh til Rysensteen og Rammegård

Af cand.mag. Tina Høegh Nielsen

Godsspekulanten

Fra det sidste årti af 1700-tallet til et stykke ind i 1800-tallet huserede en gruppe af velhavende bedsteborgere i det vestjyske med at opkøbe, opsplitte og videresælge større og mindre godser. De har derfor i den senere litteratur fået den lidet flatterende betegnelse „godsslagtere“. De opererede dels hver for sig, dels i kompagni- og interessentskaber.

Det var flittige herrer som Ulrik Christian von Schmidten (1761-1828), Frederik Christian Schønau (1772-1830) og Peder Andreasen Høegh (1769-

Herregården Rysensteen i Vestjylland, juni 2013. P.A. Høegh ejede herregården fra 1809 til 1833. Beliggenheden på en borgbanke omgivet af voldgrave vidner om, at den har en fortid som hovedsæde i et kongeligt len under navnet Bøvling Slot. Hovedfløjen er opført 1639, og den blev 1664 af kongen overdraget til fæstningsbyggeren Henrik Rüse som betaling for hans tjenester. Rysensteens hovedfløj har undgået større ombygninger – også i den byggeglade historicismeperiode. Derfor står den endnu som et fint eksempel på barokkens byggestil. Den høje kælder får bygningen til at syne mere imponerende, fordi indgangspartiet derved bliver „ophøjet“. Af de øvrige tre fløje eksisterer kun nordfløjen (til højre) i meget ombygget form og portfløjen (til venstre), som er genopført af den nuværende ejer med stor sans for anlæggets helhed.

Foto: Tina Høegh Nielsen.

1836), hvoraf de to sidstnævnte fortrinsvis holdt sig inden for det vestjyske område, mens von Schmidten også købte herregårde i andre landsdele. Især von Schmidten var med i flere kompagni- og interessentskaber – også uden for de tre godsejeres egen kreds. Mere end interessen for at tjene penge bandt dem sammen. Von Schmidten og Schønau var i familie med hinanden, og samarbejdet mellem P.A. Høegh og Schønau førte blandt andet til ægteskabet mellem Høeghs søn og Schønaus datter i 1830.

Deres baggrunde var forskellige. Von Schmidten (født Schmidt) var søn af en velhavende apoteker i Horsens og blev sammen med sin bror optaget i adelsstanden 1798. Schønau var den eneste af de tre, som havde en formel uddannelse – han var cand.jur., hvilket ofte førte til embedsmandsstillinger. Han sad i årene som godsspekulant også som byfoged i Lemvig samt herredsfoged over Skodborg-Vandfuld Herreder. Det var en dobbeltrolle, som både han selv og Høegh nød godt af. Schønau var også øverstbefalende for den kystmilits, som blev etableret ved den jyske vestkyst i forbindelse med krigen mod englænderne i begyndelsen af 1800-tallet. I 1802 blev

Høegh udnævnt til befalingsmand i militsen under Schønaus kommando, hvilket han forblev, indtil militsen blev opløst i 1814.

P.A. Høegh var opvokset med en far, som var forpagter af bl.a. Rysensteen Gods (herunder Rammegård) og hovedgårdene Herpinggård og Bækmark sydvest for Lemvig. Moderen overtog forpagtningen af Herpinggård og Bækmark, da hun blev enke. Og Høegh selv står opført som forpagter af Herpinggård allerede som knap 20-årig i 1789.¹ Han er således den af de tre, som i praksis kender mest til godsdrift, og det skal her handle mest om hans meritter.

P.A. Høeghs karriere som godsejer

Før han begav sig ud i opkøb, var Høegh som nævnt forpagter. Hen imod slutningen af århundredet kom Rammegård også under hans forpagtning i fællesskab med moderen. Dertil kommer, at han arvede sin farbroders forpagtning af Vinderup sædegård ved Sahl i 1799.

I de første år af 1800-tallet var en del parceller af Rysensteens jorder udbudt til salg. Godsets daværende ejere, kammerherre P.S. Fønss til Løvenholm (1764-1824) og von Schmidten, som dog udtrådte af partnerskabet 1802, havde få år tidligere fået tilladelse til at udparcellere jorden.² Det var nu et kludetæppe af jordstykker. I 1804 bød P.A. Høegh ved en auktion på en stor bid af hovedparcellen. En anden bød dog sølle 50 rigsdaler over de 24.000, som Høegh havde budt, nemlig Fr. Chr. Schønaus, som dermed fik hammerslag på jordene.³ Det var formen-

lig første gang, de var involveret i det samme gods-salg – men ikke sidste.

Fra 1802 var Høegh dog ejer af Herpinggård, som han i forvejen havde i forpagtning. Han købte den af ejeren, den førnævnte Ulrik Chr. von Schmidten, der kun havde ejet gården en kort årrække, efter at den var udstykket fra baroniet Rysensteen. Muligvis stiftede Høegh også bekendtskab med von Schmidten for første gang på dette tidspunkt.

På trods af nederlaget til Schønaus ved auktionen over parcellerne af Rysensteen lykkedes det dog P.A. Høegh at få fingre i Kroghede eng, et stort areal som tidligere hørte under godset. Rysensteen var altså nu delt ud i tre hoveddele og nogle mindre parceller, hvoraf de tre hoveddele var ejet af Høegh, Schønaus og kammerherre Fønss, der også var en af den tids store jyske godsspekulanter (og i øvrigt svoger til von Schmidten). Det er stadig temmelig uoverskueligt at prøve at få bare et nogenlunde overblik over, hvem der ejede hvilken jord i Rysensteen-puslespillet. I realiteten må ejerforholdene have fungeret som et kompagniskab, og der skulle samarbejdes om mangt og meget, blandt andet gærder og drængrøfter.

Både Høegh og Schønaus beskrives i litteraturen som meget aktive i forbindelse med inddæmning, dræning og nyopdyrkning af vådarealer og hedearealer.⁴ Især arbejdet med dræning og udnyttelse af tidligere uopdyrket jord blev anset for moderne landbrug og interesserede mange andre ejere af store ejendomme også uden for de vestjyske områder. Det kan virke paradoksalt, at de, som betegnes godsslag-

tere, også blev beskrevet som dygtige landmænd. Det ligger i sagens natur, at de også må have været gode administratorer og ivrige efter at finde nye indtjeningsmuligheder. Eller sagt på en anden måde: De var fremme i skoene på mange områder.

I 1809 overtog Høegh så endelig hovedparcelen af Rysensteen fra Schønau ved et mageskifte. Til gengæld fik Schønau så Herpinggård af Høegh! Senere samme år fandt en anden handel sted, idet Høegh købte Rammegård af Schønau. En ren bytte-bytte-købmand-leg med jordegods. Derefter købte han kammerherre Fønss' 31 parceller af Rysensteen og i 1813 flere parceller fra et dødsbo. Dermed var P.A. Høegh ejer af størstedelen af godset, som han drev frem til 1833 og efter sigende forbedrede en del hen ad vejen. Det er ikke til at få klarhed over, hvilke forbedringer der er tale om. Var der udelukkende tale om landbrugsmæssige/jordbrugsmæssige forbedringer, eller foretog han også byggearbejder eller andre ændringer på selve hovedbygningerne på Rysensteen og Rammegård? Desværre indeholder ingen af godsarkiverne væsentlige oplysninger om hans ejertid og hans dispositioner.

Der er beretninger om, at von Schmidten var meget aktiv med at bygge og indrette en række lystgårde. Schønau gjorde det også, og det er utænkeligt, at Høegh ikke i det mindste har fået foretaget små ændringer eller moderniseringer i interiørerne. Rysensteen blev ikke ændret meget i det ydre. Det står stadig som et klassicistisk hus efter en ombygning i 1700-tallet. Da Høegh overtog det, var det for-

faldent og må have trængt til reparationer, men som nævnt ved vi ikke, hvor meget der blev gjort ved sagen.

Rammegårds hovedbygning blev senere nedrevet og en ny opført i 1917. Det er sandsynligt, at han foretog de fleste ændringer på denne gård, hvor han havde bopæl. Beskrivelserne af det daværende hus lyder på en af de længebygninger, som man stadig finder på enkelte mindre herregårde, for eksempel Nordenbrogård på Sydlangeland. Af fotografier fra før nedrivningen fremgår det, at Rammegård var et firefløjet anlæg, hvoraf hovedfløjen var 12 fag langt, grundmuret og i én etage.⁵

Nu kunne man forledes til at tro, at P.A. Høegh ville slå sig til tåls med at drive disse to herregårde. Men „proprietær Høegh“, som han ofte benævnes i diverse dokumenter, fortsatte med at handle med forskellige gårde, jord, pantebreve og kirker med kirketiender i en uendelighed. Oftest med en ikke ringe fortjeneste.

Nogle enkeltparceller af Rysensteen solgtes ad åre til gårdmænd, i nogle tilfælde den mand, som senest havde haft gården i fæste. Generelt viser skøder og protokoller, at han var meget fair i sine salgspriser og i sin behandling af bønderne.⁶ Et forhold, som måske kan skyldes, at han selv var gift med en fæstebondes datter i modsætning til von Schmidten og Schønau, der begge havde giftet sig langt mere standsmæssigt.

Da han solgte Rysensteen i 1833, var det til sin svigersøn, Niels Mathias Petersen, som senere sol-

gte størstedelen igen efter at have oprettet afbyggergården Vester Rysensteen til sig selv. Rammegård fandt også 1835 sin køber i den nære familie. Den gik til sønnen Hans Christian Høegh, gift med Schønau datter.

Høeghs øvrige indtægtskilder

Salg af jord med fortjeneste og drift af de to herregårde var ikke de eneste indtægtskilder for P.A. Høegh. En givtig forretning var også hans køb i forbindelse med en række skibes forlis eller stranding ved kysterne tæt på hans egn. De engelske krigsskibe i farvandet medførte, at en del handelsskibe blev presset for tæt ind på land og stødte på grund. I 1810 udnævntes han til strandingskommissær – mon ikke, det var efter anbefaling fra herredsfoged Schønau? Lønnen var, at han fik rådighed over en god bid af lasten fra skibene. Derudover kunne han købe endnu en bid til en fordelagtig pris.

Nogle anså ham for at være lidt for rask til at bjærge strandingsgods på bekostning af andre interessenter. Han fik dog i et par kritiske tilfælde klaret skærene, måske fordi det var herredsfogeden – Schønau – som skulle afgøre tvister. Høegh var for eksempel i 1811 stævnet for dommeren i det sogn, hvor en stranding var sket, men han påberåbte sig, at klagen skulle behandles af myndighederne i det sogn, hvor han selv var bosat – og hvor Schønau altså havde overmyndighed. En taktisk manøvre, som Schønau må have været vel vidende om.⁷

At samarbejdet med Schønau ikke altid gik glat,

viser en lille historie, som blev omtalt på egnen:

„På Rammegård boede en mand, som hed Høeg. Han brugte ofte at give folk en kindhest og så smide en tidalerseddel til dem. Han var en gang af en eller anden årsag bleven vred på herredsfogden i Lemvig. Så spurgte han ham en dag, hvad det kunde komme til at koste, når man gav en mand en ørefigen. „10 daler“ lød svaret. Høeg langede ham så i det samme to ørefigen og smed 2 tidalersedler til ham. Siden brugte han ofte samme behandling over for andre“.⁸ Rundtomkring på egnen blev der jævnligt afholdt auktioner. Præsteenker solgte ud af boet efter deres mænd, gårdejere solgte ud af dyrebesætningen, og last fra strandede skibe blev udbudt. P.A. Høegh købte jævnligt ind på auktionerne. Religiøse skrifter, grise, køer, heste, møbler og en enkelt gang et fuglebur blev det til.

I 1830'erne afholdt han selv flere gange auktion på Rysensteen og Rammegård, hvor der bl.a. blev solgt ud af besætningen og af inventaret. Intet tyder dog på, at det var økonomiske vanskeligheder, der betingede salget. I 1830 var kongens jagtrettigheder til 22 sogne i de omliggende herreder udbudt til salg på auktion. P.A. Høegh købte rettighederne til 14 af dem.

Blandt de fire nævnte godsspekulanter var han den, der klarede sig bedst gennem den krise, der ramte landet i de første årtier af århundredet og især spidsede til i 1820'erne. P.S. Fønss og von Schmidten måtte sælge alle deres godser. De levede deres sidste år i langt mere beskedne kår end i den gyldne perio-

de. Schønau klarede sig også kun lige igennem. Efter hans død i 1828 blev hans ejendomme opkøbt af et *Der findes ikke kendte portrætter af P.A. Høegh, som ikke har efterladt sig mange synlige spor. Til gengæld lod Ulrik Christian von Schmidten sig portrættere af en af tidens fremtrædende malere, C. A. Lorentzen. Foto: Museum Sønderjylland.*

interessentskab – bestående af godsejere, proprietærer, gårdejere, købmænd og sognefogeder. I alt 12 mænd. En af interessenterne var P.A. Høegh.⁹ Schønau's enke fik et mindre beboelseshus i Lemvig som enkebolig, ikke en prangende arv. P.A. Høegh beholdt Rysensteen intakt igennem de kritiske år og

solgte som nævnt først godset i 1833.

Den usynlige godsejer

På Ramme kirkegård ligger en gravsten for P.A. Høegh. Indskriften er i dag næsten ulæselig. Det skyldes, at den oprindeligt lå inde i kirken, i overgangen mellem koret og skibet, en på daværende tidspunkt – 1836 – meget prestigefyldt placering. Stenen er slidt af kirkegængere gennem årene.

På trods af sin aktivitet som godsejer, køber, sælger og så videre er det svært at lokalisere spor efter Høegh. De to godsarkiver giver kun sparsomme oplysninger. Personlige breve og lignende arkivalier findes ikke i noget offentligt tilgængeligt arkiv. Lige så usynlig er Høegh, hvis man ser på beskrivelserne af herregårdene i J.P. Traps statistisk-topografiske beskrivelse af Danmark. I førsteudgaven fra 1858 nævnes for eksempel, at Rammegård tidligere havde været ejet af baron „Juul til Rysensteen“, og så følger denne korte sætning: „Senere har den haft andre Ejere“. På dette tidspunkt havde Rammegård været i familiens eje siden 1809. Den korte periode i begyndelsen af århundredet, hvor gården (efter at være udstykket fra baroniet Rysensteen) var spekulationsobjekt for blandt andet Schønau, er udeladt. Trap Danmark udgaven fra 1879 gengiver ordret den 20 år gamle tekst, men tilføjer dog, at den er i H.C. Høeghs arvingers eje.

Til at illustrere denne artikel ville det have været godt med et portræt af P.A. Høegh. Men nej, det er ikke lykkedes at finde så meget som en skitse af manden. En slægtsforsker, Allan Søgaard Andreasen,

Ramme Kirke. Foto: Tina Høegh Nielsen.

som har givet mig adgang til vigtige kilder fra de forskellige arkiver, har i cirka 30 år – uden held – forsøgt at opspore et portræt. Blev Høegh så aldrig portrætteret? Det er en mulighed, men når man betænker, at hans uofficielle valgsprog var: „Høegh over Høegh, men ingen Høegh over Høegh på Rammegård“, så forekommer det usandsynligt, at han ikke også har villet have sit eget kontrafej på lærred eller papir. Af von Schmidten eksisterer der blandt andet et meget fint portræt, malet af en af guldalderens mest anerkendte portrætmalere C.A. Lorentzen. Von Schmidts søn Marcus er udødeliggjort af selveste Jens Juel i portrættet „Løbende dreng“, som nu befinder sig på Statens Museum for Kunst. Kammerherre Fønss findes der i hvert fald ét portræt af. Der er ikke noget, der tyder på, at Høegh har villet stå tilbage for disse to på nogen områder. Formentlig er der fremstillet et eller flere portrætter af ham. Portrætter, som i tidens løb er forsvundet.

Godsspekulation var ikke opfundet af de nævnte jyske godsejere eller andre i deres samtid. Flere hundrede år før deres tid kendes der til godsspekulanter i Danmark – i renæssancen foregik det i stor stil. Omkring 1760 var det så udbredt at udstykke herregårde, at det endte med, at der kom en forordning imod det i 1761. Forbuddet blev dog ophævet igen otte år senere.¹⁰ I Ringkøbing Amt, hvor blandt andet Rysensteen og Rammegård ligger, var godsslagting meget udbredt. Spekulanterne blev fra midten af 1800-tallet sat i skammekrogen af litteraturen, de blev usynlige, og man skal et godt stykke op i 1900-tallet, før

man finder enkelte små artikler om dem. Og så viser det sig, at en del af dem, ud over at tjene penge, også arbejdede ihærdigt for at fremme landbrug og bøndernes forhold. Billedet af dem er mere nuanceret end tidligere antaget.

Noter:

1. Kirkebogen for Trans Sogn i Ringkøbing Amt, hvor han er fadder ved en barnedåb den 7.6.1789.
2. Disse to ses ofte at have været i kompagniskab i forbindelse med opkøb af godser og jord, også uden for lokalområdet.
3. Landsarkivet i Viborg, Rysensteen godsarkiv, auktionsprotokol 1799-1804.
4. Om Høegh bl.a. i omtalen af Rysensteen Gods i: J.J. Hansen: *Større Danske Landbrug*, VIII bind. Ringkøbing, Ribe og Haderslev Amter. 1936, s. 47.
5. Gengivet i J.B. la Cour: *Danske Gaarde*. Vol. 1, 1906, s. 1179.
6. Diverse skøde- og panteprotokoller for Skodborg-Vandfuld Herreder og auktionsprotokoller findes i Landsarkivet i Viborg.
7. Justitsprotokol for Rysensteen Birk 1801-14, Landsarkivet i Viborg.
8. Berettet af L.K. Jensen i: Evald Tang Kristensen: *Gamle folks fortællinger om det yske almueliv, som det er blevet ført i mands minde samt enkelt oplysende sidestykker fra Øerne*. 1891, Nr. 318, s. 110.
9. J. Søndergaard Jacobsen: *Lemvig købstads historie*, 1969, s. 286.
10. Flemming Jerk: *Ringkøbing Amts herregårde gennem godsslagtingens tidehverv*. I Hardsyssels Årbog 1958, s. 108-109.